

Bill Jordan

A szociális munka bemutatása*

Agitátorok és a kontroll ügynökei

A szociális munkásokat manapság gyakran vádolják azzal, hogy „túl sokat politizálnak”. A vád alapja általában az a tény, hogy a szakma képviselői újra meg újra megpróbálják felhívni a közvélemény figyelmét működési területük egy-egy nehéz helyzetű csoportjára vagy intézményük tevékenységének következményeire. Ez pedig nyilvánvalóan zavarja azokat, akik a szociális munkásoktól az előírások vita nélküli teljesítését várják el, azt, hogy inkább csendesítsék le a dühös kisebbségeket, vegyék rá őket a többséghez való alkalmazkodásra, és ne tiltakozásra buzdítsanak. E vélemények képviselői szerint a szociális munkásoknak olyan hivatalnokoknak kell lenniük, akik kívül vagy felül állnak a politikán, és nem vesznek részt a politikai harcokban.

Ebben a fejezetben igyekszem bebizonyítani, hogy azok, akik így vélekednek, teljes mértékben félreértik a szociális munka természetét, a szociális szolgálatokat életre hívó szükségleteket és a szociális munkások szerepét. A szociális szolgálatok nem olyan intézmények, amelyeket kiemelkedő emberbarátok humanitárius indíttatásból hoztak létre, és nem mentesek a politikai küzdelmekről sem. A szociális munkásokra és klienseikre közvetlenül hatnak a politikai döntések, és ők maguk is képesek némi befolyást gyakorolni a politika-csinálókra. A szociális munka kérdéseket vet fel az állam szerepéről, a hivatalnokok és az állampolgárok kapcsolatáról, és ezek a kérdések éppúgy napirendre kerülnek a kliensekkel való mindennapi találkozások során, mint ahogy szóba kerülnek a munkaadókkal folytatott vitákban is.

A problémák elemzéséhez foglalkoznunk kell a szociális munkának a szociálpolitikán belül elfoglalt helyével. Előbb azonban szólnunk kell magának a szociálpolitikának a modern állam politikai életében betöltött szerepéről. Miért alakult ki a jóléti állam a háború után nemcsak Nagy-Britanniában, hanem valamennyi európai államban, és bár kisebb mértékben, de az Egyesült Államokban és Japánban is? És miért lett a politikai élet jellemző sajátossága ezen országokban az utóbbi időben ismét a szociális szolgáltatásokról szóló dühödt vitatkozás?

* Fejezetek a szerző *Invitation to Social Work* c.könyvéből. Robertson, Oxford, 1984.

A szociális ellátás társadalmi minimumának és az állampolgári esélyegyenlőség biztosításának a háború utáni korszakban történt kivívását tekintik a brit jóléti állam kezdetének. Ezek létrehozásában minden politikai párt részt vállalt, és bár a jóléti állam eredeti elvei elkoptak vagy átalakultak az 1950-es és 1960-as években, egyetlen párt sem kísérelt meg radikális támadást a szociális szolgáltatások ellen. Így a jóléti állam vívmányainak valódi politikai értéke jórészt homályban maradt. A szociálpolitika kutatóit Penelope Hall A szociális szolgáltatások Angliában c. művében például arra buzdítja, hogy a szociális szolgáltatásokat „az embernek ember mivoltából következő értékességéről és az emberek egymással való kapcsolatainak fontosságáról szóló elvek gyakorlatba való átültetésének tekintsék.”¹

Ugyanezen álláspont sokkal kidolgozottabb változatát nyújtja T. H. Marshall professzor „Az állampolgárság és a társadalmi osztály” című híres előadásában. Elemzésében bizonyítja, hogy a jóléti állam létrehozásáig szociális segítséget túlnyomórészt olyan emberek kaphattak, akiket nem kezeltek teljes értékű állampolgárként, és a segítségnyújtás gyakran járt együtt az állampolgári és politikai jogok elvesztésével. Az új szociális szolgáltatások viszont a szociális jogokat összekötötték az állampolgársággal, és hozzájárultak „az állampolgári lét konkrét tartalmának általános gazdagodásához, a veszélyeztetettség és létbizonytalanság általános csökkenéséhez, minden szinten a szerencsések és kevésbé szerencsések – egészségesek és betegek, alkalmazottak és munkanélküliek, idősök és aktív korúak, egyedülállók és nagycsaládosok – közötti különbségek csökkentéséhez. Az egyenlőtlenségek csökkentése nem annyira az egyes osztályok között ment végbe, mint inkább az egyes egyének vonatkozásában, akiknek összességét e célból úgy kezelték, mintha egy osztályhoz tartoznának. A státuszban megnyilvánuló egyenlőség fontosabb, mint a jövedelem egyenlősége.”²

Ez a szemlélet hajlamos úgy bemutatni a szociális szolgálatokat, mintha fokozatosan, a humanista erkölcsi elveknek a közhivatalok tevékenységére való alkalmazása során alakultak volna ki. Természetesen e szolgálatok valójában politikai küzdelmek eredményeként jöttek létre. A Munkáspárt már 1918-ban nyilvánosságra hozott egy kiáltványt, amelyben feltehetően mindazok az alapelvek, melyeken a háború után a jóléti állam felépült. A Munkáspárt és az új szociális rend c. kiadvány, amely jórészt Sidney Webb munkája volt, egészen világos politikai programot és szociálpolitikai célokat határoz meg.

A társadalmi minimum biztosítása mindenki számára

A Munkáspárt első alapelve – mely szöges ellentétben áll akár a Liberális, akár a Konzervatív Párt által hirdetett kapitalista rendszer elveivel –, hogy a kormánynak biztosítania kell jó és rossz időkben egyaránt az egészséges élethez és teljes értékű állampolgári léthez szükséges feltételeket a társadalom minden tagja számára (és nemcsak az erőseknek és

képességeik teljében lévőknek, a jó helyre születetteknek vagy szerencséseknek)...

Társadalombiztosítás a munkanélküliség ellen

Amennyiben a kormány nem képes megakadályozni a munkanélküliség kialakulását – nem képes az átlagos színvonalnak megfelelő helyzetet teremteni minden munkásnak, legyen szó akár nőről, akár férfiról –, a Munkáspárt kijelenti, hogy „a társadalom egészének érdekében biztosítani kell a munkanélküliek számára az önfenntartás költségeit.”³

A kiáltvány követelte továbbá „a teljes oktatási rendszer szisztematikus átalakítását”, „a megfelelő lakásellátás biztosítását a népesség egésze számára” és a szegénytörvények eltörlését.⁴ Miközben tény, hogy a Munkáspárt vezetőinek jórésze semmiképpen sem támogatta lelkesen ezeket a javaslatokat (ahogy azt az 1931-es események is bizonyították), a reformelképzelés a Munkáspárt programjának része maradt a két világháború közötti években. A másik két párt nyomatékosan visszautasította ezek elfogadását. A korszak nagy részében kormányzó konzervatívok – bár ügyesen engedményeket tettek több területen – biztosították, hogy ne történjenek radikális átalakítások a szociális szolgáltatások területén.

Mindezek ellenére a helyzet nagymértékű leegyszerűsítését jelentené, ha azt állítanánk, hogy a jóléti állam kialakulása a Munkáspárt győzelme volt, vagy hogy az azt megalapozó elvek szükségszerűen szocialisták voltak. Végső formájának kialakításában a legnagyobb szerepe kétségtelenül a liberális Beveridge-nek volt; Beveridge-re pedig a legnagyobb hatással Keynes volt, egy másik liberális, akinek gazdasági programját széles körben tekintették a szocializmus alternatívájának – azaz olyan eljárásnak, amely képes kikúrálni a kapitalizmust a két háború között megnyilvánuló betegségből. Bár a Konzervatív Párt a háború után a jóléti állam több alkotóeleme ellen támadást indított a törvényhozásban, a létrejött szolgáltatások eltörlését már nem tudta elérni, sőt, valójában megszilárdulásukhoz járult hozzá. A jóléti kiadások növekedésének két leggyorsabb szakaszában, 1960-64 és 1971-74 között a Konzervatív Párt volt kormányon.

Más országokban is hasonló szociális intézmények jöttek létre a háború utáni időszakban, mind a túlnyomórészt szociáldemokraták által kormányzott országokban (Svédország, Dánia és Hollandia), mind pedig a nagyrészt konzervatív kormányok vezette országokban (Nyugat-Németország és Olaszország). Az igazság az, hogy Nagy-Britannia a szociális kiadásoknak a nemzeti jövedelemben aránya tekintetében rendszerint a nyugat-európai államok mögé szorult a világranglistán; a jövedelempótló szolgáltatásokra (income maintenance services) költött összegek tekintetében pedig különösen elmaradt az európai normáktól.

Emiatt magyarázatra szorul, hogy – tekintet nélkül az uralkodó politikai ethosra – a legnagyobb kapitalista országok miért döntöttek nagymértékben hasonló szociális szolgáltatások kifejlesztése mellett (az USA

és Japán részleges kivételével, ahol a szociális szolgáltatásokat továbbra is alapvetően alapítványi és munkaadók által finanszírozott programok biztosították).

Több szerző is rámutatott, hogy a kapitalista gazdaságban a szociális szolgáltatások kifejlesztése nem ütközik szükségszerűen a munkaadók és beruházók érdekeivel.⁵ A szociális szolgáltatások a munkaerőt egészségesebbé, munkaképesebbé és hatékonyabbá teszik, és növelik a termelékenységi potenciált (az egy alkalmazottra jutó késztermék mennyiségét) az iparban. Ugyanilyen hatással van a megfelelő lakásellátás, amely lehetővé teszi a szakképzett vagy más szempontból szükséges munkaerő vándorlását olyan területekre, ahol munkaerőhiány van. Még a munkanélküli segély is felfogható olyan eszközként, amely hozzájárul a munkások egészségének és lehetőség szerinti aktivitásának megőrzéséhez azokban az időszakokban, amikor átmenetileg nincs szükség a munkájukra. A szociális szolgáltatások hatékonysági aspektusának hangsúlyozása hozzájárult ahhoz, hogy a Liberális Párt már az első világháború előtt létrehozott programokat, például az iskolai étkeztetés és orvosi ügyelet, valamint az egészségügyi és betegségi biztosítás bevezetésére.

Másodsor: a szociális szolgáltatások költségei nem feltétlenül a tőkéseket terhelik. A jóléti állam költségvetésének óriási része származik az adóbevételekből és az alkalmazottak jövedelméből társadalombiztosítási hozzájárulás címén levont összegekből. Amennyiben a fizetések a létminimum fölé emelkednek, a szociális szolgáltatásokat olcsóbban és hatékonyabban lehet megszervezni az állam közreműködésével, a munkaadók csekély hozzájárulásával. Így az első szociális szolgáltatások jórészt a „biztosítási elv” alapján működtek. Ezeket olyan jobbmódú munkások számára hozták létre, akik megengedhették maguknak, hogy a társadalombiztosítási hozzájáruláson keresztül részben fizessenek értük.

Harmadsor: a szociális szolgáltatások lehetőséget adnak arra, hogy az állam közreműködésével csökkentsék a társadalmi feszültségeket és konfliktusokat. Mivel láthatóan humanitárius alapelveket tükröznek és állampolgári jogok megvalósulásai, jól megfelelnek a gazdasági és politikai rend jótékonyágának bizonyítékaiként, ezáltal képesek a társadalmi rend legitimitációjára. Sok szerző hívta fel a figyelmet arra, hogy még a jóléti állam létrehozása előtt is gyakran növelték a kormányok a szegénységnyújtásra költött összegeket, és lazítottak a megszorításokon, amikor a társadalmi feszültségek növekedése felkelés kirobbanásával fenyegetett.⁶

Mindezek miatt nem mindig a munkásszervezetek és a baloldali politikai pártok jártak az élen a szociális szolgáltató rendszer létrehozásáért folytatott harcban. Európa első társadalombiztosítási rendszerét például az ultra-konzervatív német kancellár, Bismarck vezette be, miközben az akkori nagy szakszervezetek ellenezték. Bismarck elhatározta, hogy bevonja a munkásság legfelső rétegét Németország újonnan centralizált állami bürokráciájának mechanizmusába. A „szociális jogok” biztosítása ez esetben lényegében a politikai jogok megadásának *alternatíváját* jelentette, ugyanis Németország ebben a korszakban semmiképpen sem

mondható demokráciának, és az állampolgári jogok megalapozása sem történt még meg. A szakszervezetek pedig Bismarck rendszerét egyfajta kísérletnek tekintették, amellyel a hatalom gyengíteni igyekezett a tag-ságukra gyakorolt befolyásukat. Később – 1912-ben – az elnyomó és antidemokratikus cári rezsim Oroszországban ugyanezért vezette be a társadalombiztosítási ellátást.

Rimlinger, aki összehasonlította a társadalombiztosítási rendszerek kialakulását a nagy ipari országokban, kimutatta, hogy fordított arányosság figyelhető meg ezek kialakulása, valamint a demokrácia és politikai szabadság elért foka között. Következtetése szerint „a demokratikusabb kormányok később hoztak a szociális biztonságot szolgáló intézkedéseket, mint a tekintélyelvű és totalitáriánus kormányok.”⁷ Azt is kimutatta, hogy Sztálin könyörtelen iparosítási intézkedései idején a szovjet rezsim miképp használta fel a társadalombiztosítási programot az ipari fegyelem és az alacsony jövedelem elfogadásának kikényszerítésére az újonnan városba költözött proletariátus körében.

Mindezek mutatják, hogy a szociális ellátás kétélű politikai eszköz lehet, amelyet a társadalom különböző csoportjai sokféle célra használhatnak fel érdekérvényesítési tevékenységük során. Ez azt is megmagyarázza, hogy miért játszanak időnként vezető szerepet a konzervatívok a szociális ellátás kiterjesztésében, és hogy miért vádolják a marxisták és más baloldali ideológusok a jóléti állam intézményeit elnyomó társadalmi kontroll gyakorlásával, vagy azzal, hogy működési szabályaik osztály-meghatározottságúak. Mindez mutatja, hogy a szociális szolgáltatások nem tekinthetők politikailag közömböseknek, sőt, a politikai konfliktusok egyik területét alkotják, ahol a hatalomért és előnyökért kiterjedt küzdelem folyik.

Politika és szociális munka

Ha általánosságban elmondhatjuk, hogy a szociális szolgáltatások rugalmas és kétélű politikai eszközök, ugyanez még fokozottabban érvényes a szociális munkára. Ha megnézzük a szociális munka történetének különböző szakaszait, vagy összehasonlítjuk egymással az egyes országokat és politikai rendszereket, nem tapasztalhatunk túl nagy egyetértést abban, hogy mik a szociális munka számára megfelelő módszerek vagy feladatok. A szociális munka sokféle szerepet játszott, és sokféle politikai célt szolgált a szociális ellátás egymástól nagymértékben eltérő rendszereiben. Nagy erénye – az ugyanis, hogy csaknem korlátlanul képes alkalmazkodni a társadalmi környezethez – lehetővé teszi a bármely politikai cél érdekében történő felhasználását.

Láttuk például, hogy a 19. században miképp fejlődött ki a szociális munka a középosztály jóléti szervezeteinek keretein belül, és hogy alapját főképp a személyes kapcsolatok és a morális megújulás keresztény erkölcsisége jelentette. De az önkéntes szociális munka kialakulása szépen kiegészítette az állami szolgáltatások sajátosságait. 1834

után a nyomorenyhítő segítség szigorú határok között mozgott, durván és megalázó módon nyújtották, illetve gyakran a dologházba való beköltözés volt a feltétele. Miközben ez az uralkodó tőkés osztály érdekeit szolgálta, ugyanis megerősítette a munka- és családi kötelezettség kettős elvárását, és megszabadította a munkaerőpiacot azoktól a kényszerektől és akadályoktól, amelyeket a régi szegénnytörvény jelentett, veszélyes is volt, mivel leleplezte az állami apparátusnak az emberi nyomorúság és az anyagi nehézségek iránti érzéketlenségét. A jóléti politika enyhítette a brit iparosítás kegyetlenségét anélkül, hogy megkérdőjelezte volna az új uralkodó osztály gazdasági alapelveit.

Ez pedig annak volt köszönhető, hogy a jóléti politika alapuló anyagi segítség megkapásának egyetlen feltétele annak bizonyítása volt, hogy a rászoruló olyan személyes jellemzőkkel és családi mintákkal rendelkezik, amelyek megfelelnek a domináns értékrendnek. A jóléti politika alapuló segítség nem volt feltétel nélküli; csak akkor lehetett megkapni, ha a rászoruló hitelt érdemlően bizonyította, hogy tiszteletre méltó, keményen dolgozik, józan életű, takarékos – röviden „érdemes szegény”. A jóléti politika így megerősítette a középosztály ideológiáját, miközben némiképp enyhítette is a szenvedést, amelyet a gazdasági fejlődés és az üzleti élet változásai okoztak. A viktoriánus jóléti politika tehát hasznos volt a 19. századi liberális politikai gazdaságtan számára.

Másrészről, ahogyan az előző fejezetben láttuk, a második világháború után a szociális munka helyet kapott az állami szolgáltatások között. A háborús tapasztalat és a botrányok bizonyították, hogy a szolgáltatási gyakorlatban személyes és felelősségteljes hozzáállásra van szükség, különösen a gyermekekkel foglalkozók esetében, de éppígy az idősek, fogyatékosok és elmebetegek számára létrehozott szolgáltatások területén is. Az ilyen szolgáltatások létrehozására irányuló politikai akarat azonban előbb jelent meg, mint az ehhez szükséges szakmai tudás. A Curtis Bizottság javasolta képzési programok létrehozását az újfajta állami szociális munkások képzésére, akik akkor még nem ezen a néven szerepeltek. A későbbi szakmai és politikai fejlemények igyekeztek elleplezni a tényeket, és úgy bemutatni a szociális szolgálatokat, mint a szakmából magából eredő humán meggyőző erejűket, ez azonban igen távol volt az igazságtól. Ugyanis az önkéntes szervezetek szociális munkásai elleneztek az állami beavatkozást, a létező szolgáltatások közalkalmazottai pedig elkötelezettjei voltak a szegénnytörvények szellemének. A személyes szociális szolgáltatások egyszerre voltak termékei a politikai változásoknak és a jóléti állam más területeinek.

Az állami szociális szolgáltatások eltérő formája minden országban a szociális kérdésekkel és problémákkal kapcsolatos uralkodó nézeteket tükrözte. Az USA például köztudottan vonakodott bevezetni univerzális szociális szolgáltatásokat, és továbbra is az európai országoknál inkább támaszkodott a piaci alapon működő önkéntes szervezetekre (magánszemélyek által megfizetett szolgáltatásokra), vagy az állami segítség háború előtti formáira. Az USA-ban a lakásoknak csak 2%-a felett rendelkezik az állam, és azok is siralmasan rossz minőségűek. A nemzeti jövede-

lemnek csak 3%-át költik az állami egészségügyre, miközben Svédországban több mint 7%-át. Ahol a szociális segítséghez a közhivatalokon keresztül lehet hozzájutni, ott a szolgáltatás nagyobb valószínűséggel ért nevelési, képzési vagy terápiás elemet tartalmazó formát. A segély megadását gyakran feltételekhez kötik, például a kliens hajlandóságához a szakképzettség megszerzésére, vagy ahhoz, hogy változtasson viselkedésén. Joan Higgins ír le egy programot, amelyet az 1967-es társadalombiztosítási törvény után hoztak létre:

„(A program) csökkentette bizonyos egyének segélyét, miközben lehetővé tette az így elvesztett összeg visszanyerését egy olyan pontrendszer alapján, amely bizonyos 'társadalmi szempontból értékes' viselkedéseket díjazott, például a házasságon kívüli gyermekek apaságának elismerését, vagy 'olyan tevékenységeket, amelyeknek célja állandó és megfelelően fizetett munkahely megszerzése'. ... A legtöbb intézkedés, amelynek célja a szociális kiadások csökkentése volt, megkísérelte a kedvezményezettek ellenőrzés alá vonását azzal, hogy személyes viselkedésükkel kapcsolatos morális normákat állított fel, és igyekezett elejét venni a semmittevés bűnének.”⁸

Az ilyen jóléti rendszer (vagy inkább rendszerek és programok komplexuma) jellemző módon arra alkalmazza a szociális munkásokat, hogy a juttatásokat elosszák, a kérelmezők felett kiterjedt ellenőrzést gyakoroljanak, „egyéni esetkezelési” interjúkat készítenek családi életükről, és a kifizetésről szóló döntést összekapcsolják „társadalmi beilleszkedésük” megítélésével. Az ilyen „szociális munkások” általában híján vannak a szakmai felkészültségnek, legfeljebb az őket alkalmazó szociális ügynökség tart nekik bevezető eligazítást a szabályokról és eljárásokról. Képzetlenségük és klienseikkel szembeni viselkedésük tekintetében nagymértékben különböznek a magánszektor szociális munkásaitól, akik tanácsadás keretében foglalkoznak a legkülönbébb problémákkal hozzájuk forduló, tiszteletdíjat fizető kliensekkel, és teszik ezt az önkéntesség és a megengedő magatartás ethoszával.

A nyugat-európai országokban, ahol a szociális szolgáltatások nagyobb mértékben fejlődtek ki, és kevésbé kötötték feltételekhez őket, a szociális munkások nagyrészt marginális szerepet töltenek be. Figyelmüket elsősorban a problematikus esetek azon kisebb hányadára koncentrálnak, amelyekben az egyének vagy családok nyilvánvalóan képtelenek arra, hogy beérjék a számukra juttatott állami ellátással. Nagy-Britanniától eltérően, ahol a szociális szolgáltató hivatalok óriási autonóm intézmények, a kontinensen dolgozó szociális munkások nagy számban kapcsolódnak olyan szolgáltatásokhoz, mint az egészségügy, oktatás, lakásügy, segélyezés és igazságügy. Emiatt színezetüket inkább a „házigazdájuként” szereplő intézmények szellemétől, semmint más munkahelyeken dolgozó kollégáiktól nyerik.

Mindezek ellenére még a kontinens országaiban dolgozó szociális munkások körében is sokféle felfogást találunk szerepükkel és feladataikkal kapcsolatban. Például Nancy Hazel 1974-ben megvizsgálta a gyermekek és serdülők számára nyújtott állami gondoskodással kapcsolatos attitűdö-

ket. Igen eltérő álláspontokat talált e gondoskodási formával, főleg az intézeti és nevelőszülői neveléssel kapcsolatban. Belgiumban például csak a gyermekek 16%-át helyezték el nevelőszülőknél.

„Belgiumban régi gyanakvások élnek a nevelőszülőknél való elhelyezéssel kapcsolatban, mivel igen nehéz ellenőrizni, hogy mi történik kicsiny, egymástól távol eső családokban. Másrészt Belgium katolikus ország, ahol a katolikus hitközségek évről évre óriási összegeket gyűjtenek a szükségét szenvedő gyermekek számára. Ezeket az összegeket intézetek építésére és fenntartására költik. Az állam nagymértékben épít az intézeti ellátásra, amelyet legtöbbször egyházi önkéntes testületek működtetnek, gyakran vallásos szellemben, és bár van néhány kisebb gyermekotthon Belgiumban, túlnyomórészt máig is óriási intézeteket hoznak létre. Két érveléssel magyarázzák ezt: egyrészt könnyebb a jó ellátást biztosítani, ha minden gyermek egy helyen van, másrészt az elhanyagolt, érzelmileg sérült vagy bűnelkövető gyermekek nevelése elsősorban szakértelem kérdése, és könnyebb egy nagy intézetben biztosítani a megfelelően széles körű szakértői gárdát.”⁹

Ezzel ellentétben Svédországban a tizenöt évesnél fiatalabb gondozásba vett gyermekek 70%-át nevelőszülőknél helyezték el, és a gondozásnak ezt a formáját tekintették leginkább kielégítőnek. A gyermekeknek csak 10%-ával voltak súlyos problémák. A gyermekotthonok száma és telítettsége erőteljesen csökkent:

„Ami a serdülőket illeti, nagy számban éltek nevelőszülői családokban vagy különféle kicsi, magánkézben lévő otthonokban. Csak néhány intézményt nevezhetünk a szó hagyományos értelmében vett 'intézetnek', ezekben viszont igen sok hely maradt üresen. A legsúlyosabb bűnelkövetőket és a legnehezebben kezelhető fiatalokat vették fel az állami ifjúságvédelmi intézetekbe (national youth welfare schools). Ezek az intézetek viszont a 'forgó ajtó' elven működtek, ennek értelmében a fiatalokat, amilyen gyorsan csak lehet, családokhoz helyezték ki az intézetbe való későbbi visszafogadás lehetőségével. 1974-ben több növendék élt az intézeten kívül, mint belül.”¹⁰

Ezek a példák mutatják, hogy a szociális munkásokat, akik mindannyian igényt tartanak szakmai tudásuk és humanitárius motívumaik elismerésére, szerepeikben és feladataikban milyen nagy mértékben befolyásolják az olyan tényezők, mint a politikai ideológiák, adminisztratív struktúrák, vallási tradíciók és így tovább. A dolog még világosabbá válik, ha bevesszük a vizsgálatba például Dél-Afrikát, ahol a szociális munka érdeklődési körébe tartozó szenvedés nagy része közvetlenül az apartheid politikából ered. Mivel a szociális munka olyan társadalmi problémákért visel felelősséget, mint a szegénység és hajléktalanság, legalább annyira foglalkozik az igazságtalan és könyörtelen politika áldozataival, mint amennyire a magánéleti és családi zavarokkal.

Teljesen világos, hogy a szociális munkások nem pusztán olajozzák a társadalmi gépezetet; és az sem állítható, hogy mindig kritikátlanul elfogadják az egyenlőtlenség és a depriváció következményeit. Clement Attlee sok utóda ért egyet azzal a megjegyzéssel, hogy „majdnem minden

szociális munkás egyben agitátor is”.¹¹ A politikai konszenzus és a szakmai konszolidáció második világháború utáni hosszú periódusában ugyan hajlamosak voltunk arra, hogy elfelejtkezzünk a szociális munka ezen dimenziójáról, de az 1960-as évek végétől, és különösen az utóbbi években növekszik az e szerep iránti érdeklődés.

A személyes szociális szolgáltatásokért felelős hivatalok tevékenységét szabályozó törvények inkább megengedő jellegűek voltak, semmint szigorúan szabályozók, és inkább általános, mint specifikus kijelentéseket tartalmaztak. Az alkalmazó hivatalok főképp a szociális munkások tevékenységén keresztül ismerhették meg a kliensek szükségleteit és ezek kielégítésének legjobb módjait. A személyes szociális szolgáltatások folyamatos expanziója idején még lehetett vitatkozni azon, hogy a szociális munkások és bizottságaik közötti kommunikáció valami módon a helyi politikán kívül, sőt a helyi politika fölött folyik. De azóta, amióta az e szolgáltatásokra szánt összegeket a kormányok elkezdték megnyirbálni, nyilvánvalóvá vált, hogy a szolgáltatások területén a prioritások megállapításakor politikai döntésre is szükség van. Ahol erősen jobboldali tanács-testületek kerültek hatalomra, a költségek csökkentését ideológiai alapon hajtották végre. Ezeken a helyeken volt a legnyíltabb a harc a szociális munkások és politikai előljáróik között.

A szociális munka átpolitizálása igazából az 1960-as évek végén kezdődött, amikor a diákmozgalmak hulláma, amely az USA-ból indult el a feketék egyenjogúságáért vívott harccal és a vietnámi háború elleni tiltakozással, elérte Európát és Nagy-Britanniát. A szociális munkát tanuló egyetemi hallgatók gyakran maguk is résztvevői voltak tanulómozgalmaknak vagy korábbi munkájuk idején a tiltakozó mozgalmaknak, vagy egyetértettek azok gondolatainak egyes aspektusaival. Ráadásul hatással volt az oktatásra a Nagy-Britanniába érkező amerikai társadalomtudományi irodalom is, mely a korábbinál lényegesen kritikusabb álláspontot képviselt a szociálpolitikaival és a szociális munkával kapcsolatban. Kialakult a hátrányos helyzetű csoportok körében a részvétel és az önszolgálat eszméje, a szociális munkásokat pedig bírálták a kliensekkel kapcsolatos paternalista és gyámkodó attitűdjük miatt. A marxisták a szociális szolgáltatásoknak a hatalomgyakorlásban betöltött szerepét hangsúlyozták, és amellett érveltek, hogy a szociális munka inkább leplezi, semmint megszüntetné az állami erőszakot. A radikális szociológusok támadták a szociális munkások önmagukról alkotott képét, amely azt tartalmazta, hogy „megmentik” a gyermekeket, vagy „kezelik” a deviánsokat, és kimutatták, hogy a szociális munkások beavatkozása gyakran vezet „deviáns karrier” elindulásához, melynek során a klienseket stigmatizálják, és megfosztják a közösségen belüli integráció és támogatás forrásaitól.

Az egyetemek és a baloldali ifjúsági szubkultúra kritikus eszméi különösen azokat befolyásolták, akik az 1970-es évek elején léptek munkába az újonnan létrehozott szociális szolgáltatások hivatalaiban. Sok területen tapasztaltak olyan káoszt és alacsony szintű morált, amelyet Satyamurty írt le tanulmányában. Nem akarták elkötelezni magukat az egyéni esetkezelés módszere mellett, mivel azt olyan folyamatnak tekintették, amely

elvárja a klientsztól, hogy alkalmazkodjék a társadalmi és gazdasági rend egyenlőtlen és elnyomó elvárásaihoz. Jobban kedvelték foglalkozásuk olyan oldalait – a szociális jogok képviselését, az anyagi források és szolgáltatások biztosítását –, amelyek arra buzdították a klienseket, hogy gyakoroljanak keményebb nyomást a rendszerre, fejezzék ki elvárásaikat, és követeljenek változást. Tiltakoztak saját munkafeltételeik miatt is, és bíralták az új szociális szolgáltatások hivatalainak működési módját. Csatlakoztak a szakszervezetekhez, és hangsúlyozták azokat a közös elemeket, amelyek őket más szociális intézményekben dolgozó, hasonló feladatokat ellátó kollégáikhoz kötik. Elkésett és meglehetősen ironikus visszatérésnek tekinthető ez Elizabeth Macadam gondolataihoz, aki síkra szállt a „közszolgálat” egységes szellemének kialakításáért.

Másrészről a szociális munka átpolitizálása szükségszerűen egyenetlen, kaotikus és komplex folyamat. Bizonyos csoportoknak érdekében áll megőrizni a pártatlan szakmai semlegesség álláspontját. Ilyen csoportot képeznek a rangidős vezető testületek tagjai, a magas státust élvező szociális munkások, akik még a politikamentes időszakban nyertek kiképzést, és az erősen konzervatív elkötelezettségűek. A leginkább politikai szociális munkások általában fiatalok, nemrég fejezték be tanulmányaikat, alacsonyabb státusú terepmunkát végeznek, és főleg városi területeken dolgoznak. A képet még zavarosabbá teszi annak a néhány, igen militáns jobboldali szociális munkás csoportosulásnak a megjelenése, amely a theacherizmus virulens formájával azonosítja magát, és a jóléti szolgáltatások még erőteljesebb visszaszorítását követeli.¹²

Mi volt a szociális munka átpolitizálásának a jelentősége? Az 1970-es évek vitáinak és konfliktusainak jó része visszatekintve naívnak és leegyszerűsítőnek tűnik. A korszak fontos eredménye viszont, hogy a szociális munkások mind az elmélet szintjén, mind pedig gyakorlati tapasztalatokon keresztül (beleértve ebbe a sztrájkokat és tiltakozó mozgalmakat is) tudatosították foglalkozásuk politikai vetületeit. A szociális munka szolgáltatásai és az azokban szakemberként dolgozó szociális munkások közbülső helyet foglalnak el az állami politika hatalomgyakorlói és a leginkább hatalom nélküli és hátrányos helyzetű alattvalók között. Még ha, tételezzük fel, a legőszintébb, legigazságosabb és legtisztességesebb uralkodókkal és a leglojálisabb, legelkötelezettebb szociális munkásokkal van is dolgunk, az utóbbiakat akkor is arra alkalmazzák, hogy megpróbáljanak olyan emberekkel foglalkozni, akik a legnagyobb valószínűséggel elégedetlenkednek, lázonganak, a legkritikusabbak és a leginkább hajlamosak ócsárolni a felül lévőket. Mindenütt része a szociális munkások készségeinek az ilyen csoportokkal való tárgyalni tudás, mindenütt megpróbálnak legalább tűzszünetet elérni a politikai elittel folytatott harcban, és igyekeznek mindkét oldalon bizonyos manőverezési teret biztosítani. Az ilyesfajta tárgyalási készségek a szociális munkáról szóló elméleti beszámolókat elhanyagolt területei. Szükségszerű kapcsolódási pontot jelentenek a szociális munka és a politika között, és e tekintetben vitathatatlanul sokat tanulhatnak egymástól a szociális munkások és a politikusok.

De éppúgy, ahogy a szociális munkásoknak tárgyalniuk kell klienseik-

kel (egyénekekkel, lakóközösségekkel, csoportokkal és nagyobb közösségekkel), tárgyalniuk kell *képviselőikben* a fölöttük hatalmat gyakorlókkal is. Még a „legtökéletesebben” szervezett társadalomban is vannak olyanok, akik kritikával illetik a szolgáltatások szervezését és a források elosztását. És mivel mindig lesznek érdekellentétek, lesznek olyan csoportok is, melyek vesztesnek fogják érezni magukat. A szociális munkások túlnyomórészt ezekkel a jogaikban sértett és kritikus állampolgárokkal foglalkoznak, így legalább ugyanolyan mértékben kell közvetíteniük az alul lévők álláspontját felfelé, mint ahogy megjelenítik a felül lévők álláspontját lefelé. Még az általa szolgált politikai rezsimhez legteljesebb mértékben lojális szociális munkásnak is erőfeszítéseket kell tennie, hogy közvetítse az uralmon lévők felé az elégedetlen állampolgárok sérelmeit, különben kudarcot vall tárgyalási funkciójában.

Sőt, a szociális munka szerepéről alkotott ilyenfajta kép sem megfelelő, mivel feltételezi, hogy nem lehetséges közvetlen dialógus a hátrányos helyzetűek és a politika irányítói között. A gyakorlatban a modern társadalmak számára nagy problémát jelent a hátrányos helyzetű csoportok politikai részvétele. Néhány elméletalkotó még odáig is elmegy, hogy jobb a szegényeket a politikán kívül tartani, mivel erős hajlam él bennük az autoritáriánus szélsőségek iránt (értve ezen mind a fasiszta, mind pedig a kommunista mozgalmat). Eszerint a szociális munka feladata valójában a kliensek depolitizálása lenne. Úgy tűnik azonban, hogy erősebb érvek szólnak amellett, hogy a szociális munkások segítsék elő klienseiknek a politikai folyamatokban való részvételét és a politikusokkal való közvetlen kapcsolatba kerülésüket. Annak ellenére így vélekedem, hogy Nagy-Britanniában az 1970-es években tanúja voltam több kiábrándító kísérletnek, többek között például a közösségfejlesztő programoknak (Community Development Projects).

Véleményem szerint a szociális szolgáltatások elterjedése, valamint azon emberek számának növekedése, akik életszínvonaluk, vagy még inkább mindennapi életminőségük tekintetében közvetlenül függenek ezen szolgáltatásoktól, megköveteli, hogy egy, a jelenleginél lényegesen aktívabb kapcsolat jöjjön létre a politikai döntéshozás és a „kliensek” világa között. A szociális szolgáltatásokra nem tekinthetünk többé úgy, hogy szolgáltatásokat „nyújtanak” szükséglet szenvedő marginális kisebbségeknek, vagy egy elkülönült autoritás pártatlan bölcsessége alapján járadékokat osztogatnak bizonyos csoportoknak. A szociális szolgáltatások igen fontos területei a társadalmunk természetéről és fejlődési irányáról szóló vitáknak. Nem szabad, hogy az uralmon lévők és a hátrányos helyzetű alattvalók közötti ütközőzóna szerepét töltsék be, ehelyett a társadalomban való aktív részvétel fórumává kell válniuk. Nem szabad, hogy a szociális szolgáltatások az ellátás puszta közvetítőjeként működjenek azok felé a marginális rétegek felé, amelyek kizáródtak a gazdasági tevékenységből, hanem olyan eszközöknek kell lenniük, amelyek az embereket közelebb segítik a társadalmi folyamat fősodrához. Mindez megköveteli, hogy a szociális munkások elfelejtssék a szakmai exkluzivitást, azt a szemléletet, amely elsősorban az egyénekre koncentrált, a védekező-visz-

szavonuló magatartást, és ezek helyett hangsúlyozzák az olyan létező (de alulfejlett) irányzatokat, amelyek a személyességet, a nyitottságot és a csoportokat, valamint nagyobb közösségeket középpontba állító szemléletet képviselik.

Nem osztom a politikusok többségének azt a véleményét, hogy a szociális szolgáltatások olyan korszakban jöttek létre, amikor nyilvánvalóan nem volt szükség ilyesfajta dialógusra és közvetítésre, amikor az állam egyszerűen szétosztott bizonyos kompenzatorikus jóléti ellátást az állampolgárok kevésbé szerencsés kisebbik hányadának. A politikusok nagy része emiatt még mindig azt hiszi, hogy a gazdaság (így vagy úgy végrehajtott) átalakításával javítani lehet a helyzeten. Úgy gondolom (érveimet majd a következő fejezetben fogom ismertetni), hogy ennek igen kicsi a valószínűsége, és ezért a szociális szolgáltatások természetében és céljaiban egyik vagy másik irányban elkerülhetetlenül változásnak kell bekövetkeznie. A szociális munkások két lehetőség közül választhatnak: vagy hozzásegítik klienseiket ahhoz, hogy teljesebben és közvetlenebbül vegyenek részt a politikai életben, vagy elkerülhetetlenül részévé válnak annak a folyamatnak, mely még az eddigieknél is erőteljesebben (habár burkolt módon) kiszorítja ezen rétegeket a hatalomból, megfosztja őket a politikai életre gyakorolt hatás, és ezzel a tevékeny társadalmi gyakorlatban való részvétel lehetőségétől.

Mindeközben a szociális munka politikai tudata még mindig azon a szinten áll, melyen önmagát elsősorban saját szakmai érdekeinek terminusaiban fejezi ki. Ahogy a szociális szolgáltatások forrásai egyre csökkentek az 1970-es években, az alapelvekről, szervezetekről és a változtatási irányokról szóló politikai és ideológiai viták egyre élesebbekké váltak.

A pártfogó felügyeleti szolgálat példája

Hogy illusztráljam e folyamat bonyolultságát, és bemutassam a változó szociálpolitikai normák közepette a szociális munkások számára nyitva álló manőverezési terület kiterjedését, az angol pártfogó felügyeleti szolgálat esetét fogom leírni.

A pártfogó felügyeleti szolgálat az igazságszolgáltatás, ezen belül elsősorban a büntető igazságszolgáltatás része. Ez a rendszer a bűnelkövetők azonosításával és megbüntetésével foglalkozik. A modern ipari társadalmakban (szemben az egyszerű társadalmakkal) a bűncselekményt az állam ellen elkövetett vétségnek tekintik, és nem egyszerűen az áldozatnak kárt okozó tettnek. Az állam bíraskodási és büntetési apparátusa tartja fenn a tulajdonjogi és polgári rend normáit azzal, hogy az e szabályok ellen vétőket vizsgálatnak veti alá, és megbünteti. Lehet érvelni amellett, hogy a bűncselekménynek állam elleni vétségként való értelmezése eredetileg adminisztratív fikció volt, de a modern ipari társadalmakban és különösen a városok belső kerületeiben a „törvény és rend” fogalma valójában a fennálló társadalmi rendet veszélyeztető tevékenységektől való

félelmet tükrözi. A vagyon elleni vagy erőszakos bűncselekményeket elkövető marginális, elégedetlenkedő csoportokat a társadalmi rend veszélyeztetőinek tekintik. Az 1981 nyarán kitört belvárosi zavargásokat úgy is értelmezhetjük, hogy a túlnyomórészt munkanélküli és színesbőrű fiatalok az állam tekintélyének szimbólumát, azaz a rendőrséget támadták. Egy ilyen pillanatban világossá válik a kapcsolat a tulajdon, a rend és az államhatalom között. A büntető igazságszolgáltatás elsődleges eszköze feladatának végrehajtásában a megtorlás. A bíróságok rendelkezésére álló büntetések rendszerében a legsúlyosabb a szabadságvesztés, és bizonyos értelemben a többi büntetés súlya is attól függ, hogy kikényszerítéséhez kapcsolódik-e szabadságvesztéssel való fenyegetés (például a pénzbüntetés meg nem fizetése büntethető szabadságvesztéssel). E rendszerben a börtön a fő *elrettető* eszköz, mind az egyes bűnelkövetők, mind pedig a szélesebb publikum számára.

A büntető igazságszolgáltatás rendszerében a pártfogó felügyeleti szolgálat képviseli az individualizáció elvét. A pártfogó felügyelők jelentéseket készítenek a bíróságoknak, és ajánlásokat tesznek a büntetésre vonatkozóan. Csak a bűnelkövetők kb. 9%-át bocsájtják próbára, ill. helyezik fiatakorúként pártfogói felügyelet alá. 70%-uk olyan büntetést kap, amely nem jár szabadságvesztéssel (közel 50% a pénzbüntetések aránya, a fennmaradó hányadot a feltételes szabadulások, közhasznú munkavégzés elrendelése, felfüggesztett büntetések stb. teszik ki). Az elkövetőknek csak mintegy 20%-a kerül börtönbe, javítóintézetbe vagy az előzetes letartóztatást foganatosító központba. Sok bizonyíték szól amellett, hogy a pártfogói jelentés befolyásolja az ítélezőket a büntetés kiválasztása során. Az alapelvek két rendszere használatos az individualizált ítélezésben. Az első a rehabilitáció lehetőségére vonatkozik. A bíróságot lehet befolyásolni, hogy ne pusztán a bűncselekmény súlya szerint tegyen különbséget az egyes bűnelkövetők között, hanem aszerint is, hogy mekkora készséget mutatnak a változásra, javulásra, új életstílus elsajátítására stb. A pártfogó felügyeletet mindig is összekapcsolták ezen elvek érvényesítésével, de különösen a próbára bocsájtásra javasolt bűnelkövetők kiválasztásának tevékenységével. A próbára bocsájtásra kiválasztott elkövetők felügyelet alá kerülnek. Az ellenőrzésükkel megbízott pártfogó felügyelő feladata, hogy „tanácsokkal lássa el, segítse és támogassa” a pártfogoltakat, hogy azok ne kerüljenek ismét összeütközésbe a törvénnyel.

Az alapelvek másik része arra vonatkozik, hogy különbségeket tegyenek az elkövetők között a büntethetőség szempontjából. Jelentésükben a pártfogó felügyelők tájékoztatják a bíróságot az elkövető családi és kulturális háttéréről, iskolázottságáról, anyagi helyzetéről, kapcsolatairól stb. Ezen információk birtokában a bíróság képes nagyjából elfogadható ítéletet alkotni arról, hogy a bűnelkövető mennyire szándékoltan, előre eltervezetten hajtotta végre a bűncselekményt, mennyire volt tudatában a következményeknek, mennyire hatottak rá olyan erők, amelyeket nem volt képes befolyásolni és így tovább. Így még abban az esetben is, amikor a rehabilitáció és a megjavulás esélye nem sokat nyom a latban, és a

bűncselekmény megtorlása legmegfelelőbb eszközének a büntetés látszik, lehetősége van az ítélet kiszabójának arra, hogy különbséget tegyen az elkövetők között a vádolhatóság szempontjából. Így módon a pártfogó felügyeleti szolgálat – éppúgy, ahogy javasolja egyes esetekben a próbára bocsájtást – gyakran tesz javaslatot, hogy a lehetőségek figyelembevételével milyen büntetést szabjon ki a bíróság.

Mindazonáltal a fent leírt elvek egyike sem játszik túl nagy szerepet, ha a bíraskodás elsődleges szempontja az elrettetés. Az elrettetés célja, hogy rémülettel töltsen el azok szívét és elméjét, akik esetleg bűncselekményen törnének a fejüket. Az általános elrettetés azt célozza, hogy a hatás a lehető legnagyobb körre kiterjedjen ki; innen a „példaszerű” büntetés fogalma az olyan esetekben, amikor a bűncselekményeket nagyon súlyosnak tekintik, vagy elszaporodásuktól tartanak. Ha az elrettetés elvét követik, az igazságszolgáltatásnak ideális esetben „önműködőnek” kell látszania – azaz bizonyos bűncselekményeket kétségtelenül meghatározott büntetésnek kell követnie. Ez az ellentéte az individualizált ítélezésnek. Az elrettető ítélezésben egy meghatározott típusú bűncselekmény minden egyes előfordulásának meghatározott büntetést kell maga után vonnia. Ez olyan országokra jellemző, ahol a központi hatalomnak gyenge vagy kétes a legitimitása, és emiatt minden olyan esetben, amikor a bűncselekménynek valamiféle társadalmi vagy politikai jelentősége van, az ítélezés rendszerint szigorú, és az elrettetés elvét követi.

Az 1960-as évek közepén a Munkáspárt egy meglehetősen radikális eljárási rendszer vezetett be, amely a fiatakorúakkal foglalkozó területen a gondozás és felügyelet iránti szükséglet felmérésével helyettesítette a bűncselekmény és büntetés fogalmára alapozott ítélezési gyakorlatot. Ez az eljárási rendszer – ha teljes mértékben betartjuk előírásait – kiemelt minden gyermek- és fiatakorú bűnelkövetőt a börtön, előzetes letartóztatási központ, javítóintézet és a büntetés minden más intézményének hatásköréből, és mindezeket olyan gyermekgondozási intézményekkel helyettesíti, amelyek a lakóhelyi hivatalok szociális munkásainak illetékességi körébe tartoznak. Ez a rendszer a pártfogó felügyelőket is kivonja a fiatakorúakkal foglalkozó igazságszolgáltatási szférából. A pártfogó felügyeleti szolgálat a magisztrátusokkal* karöltve és a Konzervatív Párttal szövetségben politikai harcot indított ezen változások ellen. Valójában a munkáspárti kormány által ez ügyben hozott törvény – az 1969-es gyermek- és ifjúságvédelmi törvény – teljes mértékben sosem került végrehajtásra, a végeredmény egy politikai és adminisztratív kompromisszum volt, melyben sajátságosan összefonódott a régi és az új rendszer, és a konzervatív erők, köztük a pártfogó felügyeleti szolgálat győzelmét jelentette.

Mindazonáltal a pártfogó felügyelet az 1970-es években politikai identitását tekintve ambivalensebbé vált. E korszak alapvető jellegzetessége

* Magisztrátusok: olyan közszolgálati alkalmazottak, akik a legalsó fokú bírósági szinten a bírói teendőket látják el – Oxford angol értelmező kéziszótár. szerk. A. S. Hornby. Kultura International, Budapest, 1989., 511. o.

a börtönépesség növekedése és a bíróságokon a próbára bocsátások számának csökkenése volt: 1970 és 1978 között a börtönben tartózkodók száma 8%-kal nőtt, a próbára bocsátásoké pedig 15%-kal csökkent.¹³ A börtönök népesebbé válásának oka részben a bűncselekmények magasabb száma, részben a kiszabott büntetések hosszának növekedése volt. A próbára bocsátások csökkenése egyrészt annak tudható be, hogy az alternatív büntetési formák szélesebb skálája állt rendelkezésre (közhasznú munka, felfüggesztett büntetés, elhalasztott büntetés).^{*} A bírakat befolyásoló fő tényező azonban az volt, hogy a közvélemény és a politikai közhangulat megváltozott a „törvényesség és rend” versus individualizált ítélkezés dilemmával kapcsolatban, és ez az elrettentés elvének javára billentette a mérleget. A változás legvilágosabban a fiatalok bíraskodás területén nyilvánult meg, ahol szöges ellentétben az 1969-es gyermek- és ifjúságvédelmi törvény szellemével, a tizenhét évesnél fiatalabb elkövetőkre kiszabott előzetes letartóztatások és javítóintézeti elhelyezések száma 158 ill. 160%-ra növekedett 1970 és 1976 között.¹⁴

A Konzervatív Párt Margaret Thatcher vezetése alatt a „törvényesség és rend” elvét legelkötelezettebben képviselő, az ítélkezésben pedig az elrettentés elvének érvényesítésével legtöbbet foglalkozó politikai pártnak tűnt. A pártfogó felügyeleti szolgálat azonban nem azonosult egyöntetűen a konzervativizmussal, de nem akarta elkötelezni magát teljes egészében az új büntetőbíraskodási elvek mellett sem. Valójában a szolgálat nagymértékben ellenállt minden olyan kísérletnek, amely megpróbálta a börtönépesség csökkentését célzó programok végrehajtásába bevonni. Csak szakodva vállalt részt az utógondozói tevékenységben, a feltételeken szabadlábba helyezettekkel és a közhasznú munkára ítétekkel való foglalkozásban. Paradox módon a konzervatív belügyminiszter, William Whitelaw volt az, aki 1979 után a legenergikusabb lépéseket tette a börtönök túlszűfoltóságával kapcsolatos krízis megoldására. Így a pártfogó felügyeleti szolgálat azon vette észre magát, hogy ellenáll a konzervatív kormány erőfeszítéseinek, amelyek a börtönépesség csökkentését célozták még több, a börtönrel szemben alternatívát jelentő büntetési forma kidolgozásával.

A pártfogó felügyelet alapvető dilemmája az erőszak alkalmazásával kapcsolatos. Bár része a büntető igazságszolgáltatás rendszerének, melynek alapja az erőszak alkalmazása a börtönbüntetésen keresztül, mégis a szabadságvesztés liberális és humánus alternatíváival azonosítják, ugyanis nem tartalmaz egyértelműen kényszerítő elemeket, és előnyként juttatják olyan kiválasztottaknak, akik „megérdemlik”. A pártfogó felügyeleti szolgálaton belüli egyik iskola mellett érvel, hogy a szolgálat elvesztette a „hittelét” a bíróság előtt, mivel nem hajlandó önmagát azo-

^{*} Az elhalasztott büntetés nem található meg a magyar bírósági gyakorlatban. A bíróság ez esetben az ítélethozatalt elhalasztja maximum hat hónapra, majd a halasztás letelte után szabja ki a büntetést annak figyelembe vételével, hogy ez alatt az idő alatt milyen magatartást tanúsított a vádlott, elvégezte-e a számára kijelölt jóvátételi feladatot stb. A fordító.

nosítani a kényszerítő és korlátozó intézkedésekkel, és ezen a helyzeten mindenképpen változtatni kell. Például Bill Griffiths, Észak-Írország vezető pártfogó felügyelője szerint vitathatatlan, hogy az elkövető felügyeletének korlátozó jellegűnek kell lennie, és a pártfogó felügyeletnek a büntető igazságszolgáltatás részeként egyértelműen el kell köteleznie magát a kényszerítés és korlátozás mellett.¹⁵ Martin Davis, a szociális munka professzora, aki korábban pártfogó felügyelő volt, javasolta a vezető pártfogó felügyelők tanácskozásának, hogy a pártfogó felügyeleti szolgálat játsszék meghatározó szerepet „a nem szabadságvesztéssel járó büntetések végrehajtásában, melyeket nem pusztán a börtön elfogadható alternatívájának kell tekinteni, hanem önmagukban büntető, megtorló és korlátozó jellegűeknek. Az ilyen büntetési formáknak eléggé keményeknek kell lenniük ahhoz, hogy helyettesítsék a börtönbüntetést olyan esetekben, amikor a törvénykönyv szerint rövid időtartamú szabadságvesztéssel lenne sújtható a bűnelkövető, és elég keményeknek kell lenniük ahhoz is, hogy súlyos bűncselekmények igazságos büntetésének fogadja el a közvélemény. Egy effajta intézkedésnek tartalmaznia kell egésznapos szabadságkorlátozást, heti öt-hét napon keresztül.”¹⁶

Ezzel ellentétben a másik irányzat amellel érvel, hogy a pártfogó felügyeletnek önkéntes szerződésen kell alapulnia, nem szabad kötelező érvényű korlátozó feltételeket támasztania a kliensekkel szemben, és nem szabad nyilvánvalóan büntető jellegűnek lennie. Például Adrian James a következőket írja:

„A pártfogó felügyeleti szolgálat tevékenysége tradicionálisan nem pusztán a források biztosításán és a lakóterületen végzett munkán alapult, hanem mindig fontos feladatának tekintette a bűnelkövető megismerését, a vele való kapcsolatteremtést, melynek kontextusában vizsgálni tudja a pártfogolt viselkedését, problémáit, a bűncselekményhez és a tekintélyszemélyekhez való viszonyát; meg tudja beszélni vele a segítség lehetőségeit annak érdekében, hogy a pártfogolt jobban tudja hasznosítani saját problémamegoldó forrásait.”¹⁷

A lényeg az, hogy a pártfogó felügyelet *szociális munka*, amely szolgáltatást nyújt a bíróság számára, és nem veszélyeztethető sajátos szakmai alapelveinek érvényesülése a kényszer és korlátozás nevében. Ezzel az érveléssel összhangban vitatta a Pártfogó Felügyelők Országos Szövetsége (National Association of Probation Officers) a konzervatív kormány büntető törvénytervezetének néhány paragrafusát, és különösen a „kimenő-korlátozás elrendelésével” kapcsolatos javaslatot, amely korlátozta volna azt az időt, melyet az elkövető otthonától távol tölthet.

A pártfogó felügyeleti szolgálaton belül a büntetésvégrehajtási alapelvek tekintetében tapasztalható politikai megosztottság alapvető ideológiai eltéréseket tükröz. Valójában azonban egyik irányzat sem képes nagymértékben befolyásolni a politika alakulását. Az a frakció, amely egyetért az új konzervatív intézkedésekkel, csupán emlékezteti kollégáit a politikában az 1960-as évek közepe óta tapasztalható általános fejlődési irányra, mely növekvő mértékben bevonja a pártfogó felügyelőket egy sor, túlnyomórészt büntető jellegű intézkedés – például a közhasznú

munka – végrehajtásába. Mindez végső soron leleplezi a pártfogó felügyeleti szolgálat helyzetének gyengeségét egy olyan rendszerben, amely az elrettentésen alapul. A próbára bocsátás *par excellence* rehabilitatív intézkedés; mégsem úgy próbálja a bírák szemében „megbízhatóságát” növelni, hogy a rehabilitációban *hatékonyabb*, hanem úgy, hogy vállalja a büntetés, ellenőrzés, elrettentés bürtönszerű módjainak végrehajtását. Nincsen bizonyíték arra, hogy a korlátozóbb, intenzívebb vagy erőteljesebben büntető jellegű szabályok a pártfogó felügyeletet a visszaesés megakadályozása tekintetében hatékonyabbá tehetik. Egyébként az elrettentés hívei számára az ilyen sikerességi mutatók teljesen érdektelenek – a börtön egyre nagyobb népszerűségnek örvend. Az ellenőrzés és korlátozás előírása nem más, mint a „törvény és rend” lobbinak vetett konc, és azt kívánja demonstrálni, hogy az állam nem akar „kesztyűs kézzel bánni” a bűnözőkkel, és nem hanyagolja el a magántulajdon védelmének kötelezettségét sem.

Azt is meg kell azonban állapítanunk, hogy a pártfogó felügyeletről vallott álláspontok másik véglete, mely a „szociális munka alapelveire” hivatkozik, szintén meglehetősen támadható. Ugyanis a másik fél javaslata értelmében a pártfogóknak adandó korlátozó hatalom sokkal kevésbé drasztikus, mint az, amivel az önkormányzatok szociális munkásai már rendelkeznek például az elmebetegek felett, vagy amivel a gyermekeket elvehetik szüleiktől. A szociális munka pártfogói tradíciói (tanácsadás, segítség, támogatás) inkább sajátosak, semmint a szociális munka elveinek tiszta megvalósulásai. Mely más szociális munkások (vagy teszem azt, más tanácsadók, segítők vagy támogatók) kényszerítik arra klienseiket, hogy az irodájukba jöjjenek az életükről beszámolni, mert ha nem teszik, mehetnek a bíróságra? A pártfogó felügyeleti szolgálat eme formája nem annyira a szociális munka alapelvei szerint alakult ki, mint inkább a szolgálat azon szükségleteit kielégítendő, hogy önmaga státusáról és klienseinek érdemeiről egyfajta sajátos képet alakítson ki. Ez a forma az idők folyamán erőteljesen módosult, a szolgálat sok új feladatot kapott, például az utógondozást és a közhasznú munka végrehajtásának ellenőrzését – részben úgy, hogy ezeket az alacsony presztizsű és kényszerítőbb jellegű feladatokat kisegítő személyzettel látják el.

Röviden szólva tehát a pártfogó felügyelet alapelvei bonyolultak, és a rövid távú haszon szempontjait éppúgy felölelik, mint a szakma sajátos érdekeit. Abban a korszakban, amikor a büntető igazságszolgáltatás kényszerítő jellege megkérdőjeleződött, a pártfogó felügyeleti szolgálat konzervatív befolyást mutatott. De miközben a pártfogó felügyelet szívesen működik egy olyan rendszerben, amely a megtorláson és az elrettentésen alapul (udvariasan „törvényességi modellnek” nevezik ezt), azt is kedveli, ha nem kell túlzottan részt vennie a direkt büntetésvégrehajtásban, nehogy ezáltal szakmailag bepiszkolja a kezét. Az ítélezésbeli konzervativizmusnak és a szakmai finnyáságnak ez a keveréke nagymértékben korlátozza a pártfogó felügyelet lehetőségét abban, hogy a politikai polarizáció korszakában hatással legyen a politikai döntéshozásra, és valószínűtlenné teszi, hogy valaha is a radikális változás hívévé szegődjék.

Egy olyan korszakban azonban, amikor a „törvényesség és rend” a közvélemény egyik központi kérdése, a pártfogó felügyelet sem kerülheti el teljesen, hogy politikai ellentétek, viták és konfliktusok keresztüztüzebe kerüljön. A szolgálatnak meg kell oldania az azzal kapcsolatos belső vitáját, hogy hogyan próbálja befolyásolni a politikai döntéshozást. Választ kell adnia olyan változtatási javaslatokra is, mint amilyenek például az 1982-es büntető törvénykönyv cikkelyei, amelyek előírják az intenzívebb és korlátozóbb jellegű felügyelet gyakorlását bizonyos bűnelkövetők esetében. Állást kell foglalnia a kormány költségvetési megszorításaival kapcsolatban is. Amikor például a kormány nemrég nagymértékben csökkentette a pártfogó felügyelet költségvetését, a szolgálat egynapos szimbolikus sztrájkjal válaszolt erre. Ez kompromisszum eredménye volt azok között, akik sokkal erőteljesebb fellépést láttak szükségesnek és azok között, akik irtóznak az „ipari akciók” legenyhébb formájától is.

A pártfogó felügyeleti szolgálat példáját választottam arra, hogy illusztráljam a szociális munka politikai dimenzióit, részben azért, mert széles körben ezt tekintik a brit szociális munka legkevésbé ellentmondásos és legnagyobb közmegebecsülést élvező területének. Remélem, hogy ez a példa bizonyította, hogy még a szakmai intézményrendszer ezen bástyája sem mentes a tágabb társadalom változásait tükröző politikai konfliktusoktól és ideológiai harcoktól. De a szociális munka elveivel kapcsolatos küzdelmek legközpontibb terepét a helyi önkormányzatok szolgáltatásai jelentik.

Az a véleményem, hogy lehetetlen a szociális munkások hatékonyságáról, szerepükről vagy az állami szolgáltatások jövőjéről szóló gyakran keserű kifakadásokat megérteni azelőtt, mielőtt sorra vennénk azokat a politikai és gazdasági változásokat, amelyek az utóbbi tizenöt évben történtek, nem csak Nagy-Britanniában, hanem az összes nagyobb fejlett tőkés országban. Ez lesz a következő fejezet témája.

Jegyzetek

1. Hall, Penelope: *The Social Services of Modern England*, 1957. 308. o.
2. Marshall, T. H.: *Citizenship and Social Class*. Cambridge University Press, 1950. 56. o.
3. *Labour and the New Social Order: A Report on Reconstruction*. Labour Party, 1918. 5. és 10. o.
4. Uo. 16-17. o.
5. Lásd például Gough, Ian: *The Political Economy of the Welfare State*, Macmillan, 1979.
6. Lásd például Piven, F. F. és Cloward, R. A.: *Regulating the Poor: The Function of Public Welfare*. Tavistock, 1972.
7. Rimlinger, G. V.: *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America and Russia*. Wiley, 1971. 9. o.
8. Higgins, Joan: *States of Welfare: Comparative Analysis of Social Policy*. Blackwell and Robertson, 1981. 110. és kk. o.
9. Hazel, Nancy: *A Bridge to Independence: The Kent Family Placement Project*. Blackwell, 1981. 17-18. o.
10. Uo. 19. o.

11. Attlee, Clement: *The Social Worker*. Bell, 1920.
12. Például az a nyomásgyakorló csoport, amely korábban a „Felelősség a szociális területen” nevet viselte, most az „Egységfront a családjért és hazáért” nevet viseli.
13. Annual Reports of Prison Department. HMSO, és *Annual Probation and After-care Statistics*. HMSO
14. Millham, S. – Bullock, R. – Hosie, K.: *Locking Up Children*. Saxon House, 1978.
15. Griffiths, W. A.: Supervision in the Community. *Justice of the Peace*. 21. sz., 1982. augusztus, 514-515. o.
16. Davies, Martin: Probation Officers and the Prison Service: The Need for Partnership. *Address to Chief Probation Officers' Conference*, 1982.
17. James, Adrian: Sentenced to Surveillance. *NAPO Journal*, 1979. március

Fordította Kozma Judit

**Ferenczi Sándor születésének
120. évfordulója alkalmából
jelent meg:**

LÉLEKELEMZÉSI TANULMÁNYOK
Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről

T-Twins Kiadó • Párbeszéd Kiadó
Reprint kiadás
312 + XXXII oldal – 450 Ft

Az 1933-ban, Ferenczi 60. születésnapja tiszteletére
megjelent kötet szerzői:

*Almásy Endre, Bálint Alice, Bálint Mihály, Dukes Géza,
Eisler M. József, K. Hann Fanny, G. Hajdu Lilly, Hermann Imre,
Hollós István, Kovács Vilma, G. Lázár Klára, Lévainé F. Kata,
Lévy Lajos, Pfeifer Zsigmond, Révész László, Róheim Géza,
K. Rotter Lillán, Szilágyi Géza és Szüts Gyula.*

A reprint kiadás függelékében
a szerzők rövid pályaképe olvasható.

A kötet megrendelhető az alábbi címeken:
*Párbeszéd Kiadó, 1021 Budapest, Völgy u. 9–11.
T-Twins Kiadó, 1088 Budapest, Gutenberg tér 3. III. 4.*